

► **Contouren van muur, gracht en militaire weg nog goed zichtbaar**

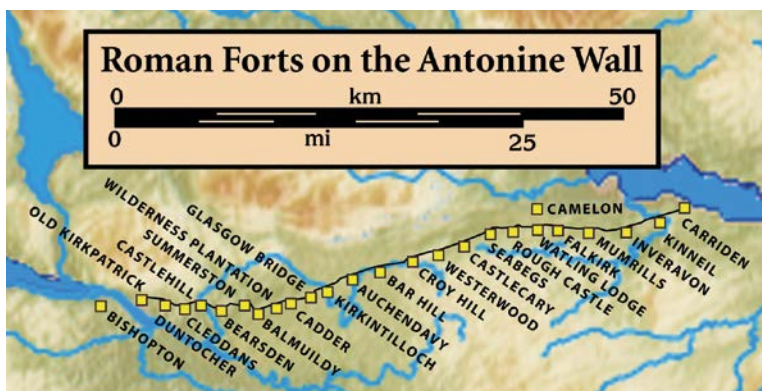
▲ Contouren van de Antonine Wall (de Muur van Antoninus Pius).

Op zoek naar de Muur van *Antoninus*

De muur van de Romeinse keizer Hadrianus (117-138) in het noorden van Engeland ter bescherming van de noordgrens van zijn uitgebreide rijk, behoort tot de bekendste historische monumenten van het Verenigd Koninkrijk en wordt jaarlijks door vele duizenden toeristen bezocht. Dat er nog geen 160 kilometer noordelijker een tweede Romeinse verdedigingsmuur werd aangelegd, is daarentegen slechts bij weinigen bekend. Deze nieuwe muur, gebouwd in opdracht van Hadrianus' opvolger, keizer Antoninus Pius (138-161), verbond de Noordzee met de Atlantische Oceaan. We gingen op zoek naar het waarom van deze Antonine Wall en wat er vandaag de dag nog daarvan zichtbaar is.

In het jaar 142 kreeg Quintus Lollius Urbicus, de belangrijkste legeraanvoerder van de Romeinse keizer Antoninus Pius (138—161), opdracht om in noorden van de provincie Britannica (het huidige Engeland) een verdedigingsmuur op te trekken. Een muur die de Noordzee met de Atlantische Oceaan moest verbinden, precies daar waar Engeland op zijn smalst is. De keizerlijke opdracht werd uitgevoerd door de militairen van het legioen X Vetric, dat zijn hoofdkwartier in Eboracum (het huidige York) had. Op een fundament van steen werd een drie tot vier meter hoge aarden wal gestort. Die werd vervolgens afgedekt met twee lagen op elkaar gestapelde graszoden. Daar bovenop werd nog een houten palissade geplaatst. Aan de voorkant (de noordzijde) groef men een drie meter diepe spitsgracht en achter de muur (de zuidzijde) lag een vier meter brede weg. Waarom er alleen steen gebruikt werd voor het fundament en verder nergens is niet duidelijk. Gebrek aan lokaal materiaal (steen) wordt door de meeste archeologen als de voornaamste reden gezien.

Hoe lang Lollius Urbicus en zijn manschappen precies aan de muur hebben gewerkt staat niet vast, maar rond het jaar 152 moet het werk voltooid zijn geweest. Toen de hele muur, die in verschillende fases werd aangelegd, eenmaal voltooid was, had hij een lengte van 39 Romeinse mijlen (iets minder dan 70 kilometer) en liep van het huidige Old Kilpatrick aan de rivier de Clyde in het westen tot Bo'Ness aan de Firth of Forth in het oosten.

▲ Kaart van de Romeinse forten bij de Muur van Antoninus Pius. (FOTO: WIKIMEDIA COMMONS)

▼ Een deel van de Antonine Wall laat zien hoe de muur werd gebouwd: op een fundament van steen werd een drie tot vier meter hoge aarden wal gestort. Die werd vervolgens afgedekt met twee lagen op elkaar gestapelde graszoden. Daar bovenop werd nog een houten palissade geplaatst.

Waarom werd de muur gebouwd?

Daar zijn maar weinig concrete aanwijzingen voor. De belangrijkste is een passage in de levensbeschrijving van Antoninus Pius. Die is overgeleverd in een, uit de vierde eeuw daterende, verzameling van Keizerlijke biografieën, de zogeheten *Historia Augusta*. Daar lezen we (vita Antoninus Pius hfdst 5 vs 4):

‘Antoninus Pius veroverde Britannica door middel van zijn legaat Lollius Urbicus. Toen de barbaren eenmaal verdreven waren liet hij een nieuwe muur bouwen, ditmaal [geheel] uitgevoerd in turf’. Hoewel deze tekst ruim 200 jaar na dato werd opgeschreven, zijn er, zowel schriftelijke als materiële, aanwijzingen dat de Romeinen tussen 140 en 141 een (succesvolle) militaire campagne hebben gevoerd in het noorden van Engeland. Zo zijn er munten bewaard uit het jaar 143 met aan de voorzijde een afbeelding van Antoninus Pius en aan de achterzijde een afbeelding van de godin Victoria met de tekst *Brittanica [vincit]*. Ook zijn er twee militaire diploma's overgeleverd, uitgeven op 1 augustus 142 ter gelegenheid van het feit dat Antonius voor de tweede keer tot imperator werd uitgeroepen. Dit keer vanwege een overwinning in Engeland. Een overwinning waar de keizer overigens zelf geen aandeel in heeft gehad. Antoninus Pius is namelijk de enige keizer die gedurende zijn regeerperiode Italië niet heeft verlaten.

Wat echter niet duidelijk is, is of aan deze overwinning een opstand van Britse stammen voorafging of dat de campagne gericht was op de uitbreiding van de Romeinse invloedssfeer in noordelijke richting. Maar was het na die ‘overwinning’ echt nodig om een heel nieuwe verdedigingslinie te bouwen? Er lag immers 160 kilometer zuidelijker ►►

◀ De muur bij Rough Castle.

▶ Fundering van het badhuis in Bearsden.

◀ In Bearsden volgt de hoofdstraat het tracé van de Romeinse weg.

▶ De gracht van de muur bij Seabeg Wood.

een nog maar 15 jaar eerder opgeleverde, enorme stenen en volledig uitgeruste verdedigingsmuur: de muur van Hadrianus. Onder historici doen verschillende theorieën de ronde. Zo zou Antoninus Pius de veldtocht en de bouw van de muur hebben aangegrepen om zijn status als nieuwe keizer te bevestigen. In tegenstelling tot zijn voorgangers had hij namelijk geen enkele militaire ervaring opgedaan toen hij in 138 vrij plotseling tot keizer werd uitgeroepen. Een andere goede reden kan zijn geweest dat een aantal lokale stammen die ten noorden van Hadrianus' muur leefden en een verbond hadden gesloten met de Romeinen (zogenoemde confederati) zich na de dood van Hadrianus bedreigd voelden door de Caledoniërs en de Picten, stammen die nog noordelijker leefden die regelmatig strooptochten hielden ten zuiden van hun stamgebied. De nieuwe muur zou dan gediend hebben om de Romeinse confederati beter te kunnen beschermen.

Niet alleen een muur

Langs de nieuwe muur en voor een deel zelfs in de muur verschenen ook een aantal grote en kleine forten en wachttorens. Deels werden die tegelijk met de muur opgetrokken, maar enkele, zoals het fort van Duntocher, werden pas toegevoegd toen de muur al grotendeels klaar was. In de grootste forten (zeven stuks) konden meerdere cohorten tegelijkertijd verblijven (500 – 1500 man). De kleinere (waarvan er tot nog toe tien zijn geïdentificeerd) boden soms aan niet meer dan 50 man plaats. De onderlinge afstand tussen de grote forten bedroeg tussen de 7 en 9 Romeinse mijlen (11-15 kilometer) Die afstand vertegenwoordigde ongeveer een halve dagmars. Hoewel nog niet alle wachttorens die tussen de forten lagen zijn gelokaliseerd, lijkt het erop dat men steeds vanaf de ene wachttoren de andere

kon zien liggen. In de Raetisch-Germanische limes (de grensmuur tussen Rijn en Donau) werd een gelijksoortig systeem gehanteerd.

De muur werd niet lang gebruikt

Recent archeologisch onderzoek, bijvoorbeeld bij het fort van Bar Hill, heeft aangetoond dat de muur slechts heel kort volledig in gebruik is geweest. Vermoedelijk verloor de muur zelfs al vrij snel na de dood van Antoninus Pius (161) zijn functie als 'grensmuur'. Uit contemporaine bronnen blijkt dat de muur van Hadrianus rond dat jaartal opnieuw als de 'officiële' noordelijke grens van het Romeinse Rijk gaat functioneren. Dat gaat ook gepaard met allerlei reparatie- en restauratiewerk aan die muur. Zo wordt het fort van Vindolanda, een van de grootste forten, precies in die periode uitgebreid.

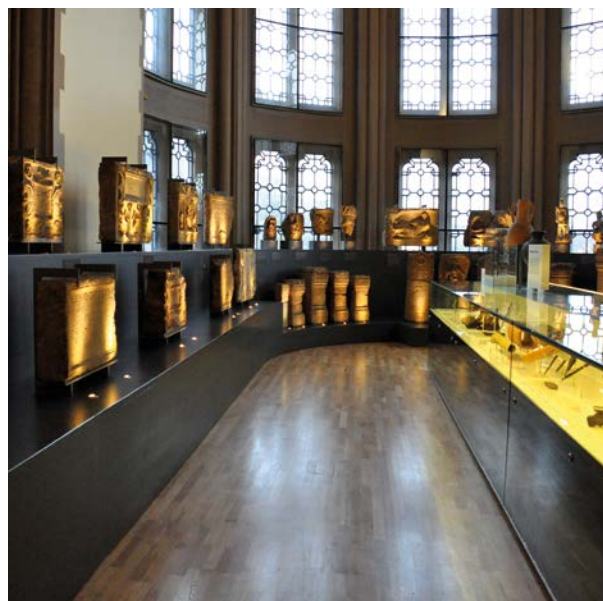
Een belangrijke oorzaak voor het gedeeltelijk verlaten van de muur van Antoninus en de terugkeer naar de muur van Hadrianus is, dat de opvolger van Antoninus Pius, Marcus Aurelius, al vrij snel na zijn aantreden geconfronteerd werd met grote opstanden. Onder andere in Germanië en Armenië. Een deel van de in Brittannia gelegerde legioenen werd bij die strijd ingezet. En met veel

▲ Fundering van een graanschuur bij het fort van Bar Hill.

minder militairen was het onderhouden en bemannen van twee complete muren gewoon niet houdbaar meer. Terwijl de grote forten langs de Antoninus' muur in die periode dus geheel verlaten worden, blijkt dat er op andere plekken juist kleine versterkingen worden aangelegd. Helemaal verlaten is de muur dus niet. In 208, onder keizer Septimus Severus, keert het Romeinse leger opnieuw in volle sterkte terug. Verlaten forten worden herbouwd en in een enkel geval zelfs uitgebreid en de via militaris (die langs de achterkant van de muur liep) wordt hersteld. Maar de

► Kopie van een bouwinscriptie bij de muur. Het origineel hiervan bevindt zich in het Hunterian Museum van de Universiteit van Glasgow.

aanwezigheid van het Romeinse leger is ook dan slechts nog van korte duur. Rond 250 wordt de muur van Antoninus Pius definitief, en dit keer voorgoed, verlaten.

Wat er rest

Van de verschillende forten zijn slechts sporadisch nog resten zichtbaar. De best bewaarde restanten bevinden zich in Bearsden (een badhuis en de fundamenten van een klein woonhuis) en bij Bar Hill (de contouren van de kazernes en van het badhuis). Wel zijn de contouren van de muur zelf, van de gracht en van de militaire weg, op talloze plaatsen en soms nog over lange afstanden, nog zeer duidelijk in het landschap zichtbaar. De mooiste stukken zijn te zien bij Rough Castle en in Seabags wood.

Omdat de muur van Antoninus Pius sinds 2022 officieel deel uitmaakt van het grotere werelderfgoed monument 'Roman Frontiers in Western Europe' (samen met de muur van Hadrianus en de limes in Nederland en Duitsland) zijn alle bekende onderdelen van de muur nu officieel erkend als archeologisch monument. Omdat een van de voorwaarden van de toekenning als werelderfgoed de informatievoorziening betreft, zijn er nu bij alle voormalige forten informatiepanelen geplaatst en is er een wandeling

◀ Kunstwerk aan de voet van Croy Hill.

▶ De hal van de Antonine Wall in het Hunterian Museum van de Universiteit van Glasgow, Schotland, UK. (FOTO: WIKIMEDIA COMMONS)

uitgezet langs de muur: The Antonine trail. Ook zijn er interessante websites waarop veel informatie over de muur te vinden is.

De talloze vondsten die in de afgelopen 100 jaar zijn gedaan, zijn te zien in het Nationaal Museum van Schotland in Edinburgh en in het Hunterian Museum van de Universiteit van Glasgow. Daar is zelfs een hele galerie gewijd aan de muur van Antoninus Pius. Topstuk is de plaquette, die het oostelijke eindpunt van de muur markeerde. Het origineel is te zien in Edinburgh. Op de plek zelf bij Bo'Ness staat een replica.

- Enige informatie:
- Antonine Wall app
 - Cameron Black, An Antonine Trail: A Roaming Holiday: on Foot from Clyde to Forth Paperback, 2014
 - www.antoninewall.org/
 - https://ldwa.org.uk/ldp/members/show_path.php?path_name=Antonine+Trail
 - <http://waysandtrails.co.uk/antonine.html>
 - www.instagram.com/antoninewall/?hl=en
 - https://en.wikipedia.org/wiki/Antonine_Wall
 - www.visitbritain.org

▲ De originele plaquette die het einde van de muur bij Bo'Ness aangaf, thans in het Nationaal Museum van Schotland in Edinburgh.